

T. G. Masaryk, analitik krize demokracije nove dobe.

JAROSLAV OPAT, ČEŠKA

S kriznimi pojavi svoje dobe se je Masaryk ukvarjal vse življenje. Dokumenti o tem vsebujejo že mladostni spisi iz njegovih podiplomskih let, srečujemo se z njimi v vrsti poznejših del in na navsezadnje v Svetovni revoluciji, v Pogovorih s K. Čapkom, E. Ludwigom ter v drugih izvorih iz poznih let Masarykovega življenja.

Za programski spis v tej smeri je mogoče imeti besedilo o problemu samomora z leta 1881. V predgovoru pravi Masaryk, da se je odločil raziskati in doumeti bolezensko, patološko stanje družbe tedanje družbe. Že tedaj, na prelomu sedemdesetih in osemdesetih let, je imenoval to stanje *bolezen stoletja* (devetnajstega). Raziskati pa se ga je odločil kot filozof humanosti in demokracije, da bi z analizo vzrokov samomorilnosti prispeval k ozdravitvi duhovnega družbenega življenja ter s tem tudi k zmanjšanju pogostnosti samomorov. To je storil zelo pogumno in samozavestno, pa tudi s posebno avtokritičnostjo. Nikakor ni mislil, da je v knjigi nalogo, ki si jo je zadal, tudi do kraja razrešil. Narobe, "kar najbolj vroče" si je želel, da bi bilo napisano mnogo nadaljnjih monografij, ki bi v zadostni meri analizirale vzroke samomorilnosti.¹

V knjigi je raziskoval predvsem vpliv raznih verstev na življenje ljudstev. Zavedal se je, da bi lahko njegove kritične sodbe razumeli napačno, zato je v predgovoru opozoril, da ga pri njegovi kritičnosti ni vodilo pomanjkanje pietete do tega ali onega verskega čuta. Njegova kritika je bila motivirana etiško, "ob brezobzirnem naporu" spoznati resnico; *resnico o temeljnih vzrokih duhovne krize sodobnega sveta*.

Kmalu po izidu knjige in prvih odmevih nanjo je napisal bližnjemu prijatelju pismo (6. 4. 1881). V skladu s celotno vsebino knjige se je vračal k razlogom, zakaj jo je pisal. "Brezobzirno" prizadevanje spoznati resnico je pri njem izviralo iz ljubezni do življenja, iz truda, da bi s pomočjo znanstvenega spoznanja prispeval k izboljšanju človeških razmer, k harmoničnemu življenju ljudi. V tej zvezi opozarja v pismu, da je potrebna za tako življenjsko orientacijo "krščanska ljubezen, ljubezen do človeštva, ne pa do tega ali onega nauka". To Masarykovo poudarjanje ljubezni do človeštva, "do človečanstva", bolj kot pa ljubezen do tega ali onega nauka, imam za bistveno pri razumevanju njegovega humanističnega duha. Pri Masaryku ni šlo samo za besede... Kako je sam kot znanstvenik pojmoval krščanstvo in svoj odnos do njega, govori nadaljnji stavek v pismu: "Imam svoje stališče, kakor sta ga imela tudi Hus ali Calvin in mi je popolnoma vseeno, če ta ali oni preklinja moj nazor in moje delo". Tu se kaže Masaryk kot programsko, etično opredeljen, pri tem pa socialno usmerjen individualist. - Pismo dokazuje njegovo trdno prepričanje, da je za razvoj družbe optimalna pot pot stalnih reform, zlasti če so uvedene pravočasno: "reformacija ni končana, ampak traja kar naprej", beremo malo dalje. Reformno humanistično bistvo duha enaintridesetletnega Masaryka izpoveduje po moji sodbi s tem v zvezi tale stavek v pismu:

*Kdor je spoznal ta svet in njegovo gorje, ne išče hoja ampak mir in pokoj.*²

¹ MASARYK, T. G. Sebevražda, hromadným jevem společenským moderní osvity. Praha 1926, str. VIII.

² Masarykovo pismo je bilo objavljeno leta 1940 v časopisu Český bratr, str. 50-52. J. B. Čapek ga je ponatisnil v reviji Naša doba, let. 11940/47, str. 321-322 z lastnim spremnim besedilom in z naslovom

Tridesetletni Masaryk je dejansko poznal svet kot le malokateri človek ljudi njegove generacije. O svoji poti za spoznanjem je plastično govoril v razpravi *Moj odnos do literature*.³ Odpiralo mu jo je znanje vseh svetovnih jezikov njegovega časa hkrati z nenavadno, skoraj trmasto delavnostjo in sposobnostjo občutljivo, a kritično dojemati življenje okoli sebe in tok sveta sploh. Razen češčine in slovaščine je od gimnazijskih let bral francosko, nemško, poljsko in nekoliko tudi rusko. Na dunajski univerzi se je izpopolnil v ruščini in angleščini. Poznavanje latinščine in grščine sta mu omogočala študij tudi v teh dveh jezikih. Na srečo je imel tudi nekaj sijajnih profesorjev. Na Dunaju sta bila to predvsem Franz Brentano in Alois Šembera. Že tedaj ga je med izrednimi duhovi zgodovine privlačil Goethe, "držal se ga je ko klop", kot se je pozneje izrazil, velik del življenja.⁴ Za zgled mu je postal predvsem s svojim nadnacionalnim pristopom k ocenjevanju svetovnih problemov. Poleg Goetheja je postal učitelj v umetnosti in za življenje "Shakespeare".⁵ Med svojim enoletnim študijskim bivanjem v Leipzigu je mnogo pridobil od profesorjev. Tam je tudi spoznal svojo izobraženo ženo, Američanko. Z njo je dobil, kot je napisal pozneje, "intimno pod lastno streho" celo bogastvo ameriške in angleške literature!⁶ Znanje večine svetovnih jezikov mu je omogočilo tudi seznanjanje s prevodi del, ki so bila napisana v nesvetovnih jezikih. Kratko in malo, bil je pripravljen izobraževati se "v vseh literaturah".⁷

Z močjo tako kultiviranega intelekta se je že mladi Masaryk napotil za spoznavanjem skrivnosti sveta, za resnico o njem. Bil je sposoben dojemati velike in manjše probleme in nevarnosti, ki jih je skrivala "bolezen stoletja", razlikovati resnico od neresnice, laži in zla sploh v dobi, ko ju mnogi njegovi sodobniki sploh niso zaznavali, ali pa so jo podcenjevali ali zavestno spregledovali in ostajali brezbrizni. Masarykov etični duh ni bil ravnodušen do nevarnosti in raznih sil zla, kot znanstvenik jim je trajno posvečal svojo pozornost. Če se spomnimo mimogrede vsaj naslovov Masarykovih glavnih literarno znanstvenih del iz časa pred prvo svetovno vojno hkrati z njihovo vsebino, bomo ugotovili, da njegovemu kritičnemu interesu ni ušel niti eden izmed velikih problemov, s katerimi se je tedaj soočalo človeštvo in ki so prizadeli narode vsega sveta s polno uničujočo močjo v našem, dvajsetem stoletju.

Praktično se je trajno ukvarjal z duhovno krizo človeka svoje dobe. Njegovo zanimanje za Tolstoj in Dostojevskega, ki se mu je prebudilo že v študijskih letih na Dunaju in ga je sistematično gojil tudi po prihodu v Prago, se je izrazilo na predvečer svetovne vojne z izdajo dela o duhovnih tokovih v Rusiji v dveh zvezkih. Njegova kritika titalizma v zbirki esejev iz let 1896-1898, znana pod naslovom *Moderni človek in religija*, je bila po moji sodbi cum grano salis pomembna filozofska anticipacija tistega zla, na katerem so temeljili totalitarni sistemi dvajsetega stoletja. Nadalje: kolikšno pozornost je posvetil socialnemu vprašanju in z njim v zvezi ne samo kritiki marksizma; sicer zlasti temu, vendar pa tudi liberalnemu kapitalizmu. Ker je bil svetovljansko razgledan, je prav tako praktično stalno zasledoval tudi razvoj narodnostnih problemov; zlasti na ozemlju Evrope. Podoben pristop je imel tudi k "češkemu vprašanju". Ko je leta 1895 izdal o tej temi knjigo, je v predgovoru napisal, da mu pomeni češki problem vprašanje o usodi človeštva. Zanj mu je šlo, ko se je že pred vojno, predvsem pa po vojni, spet ukvarjal s položajem malih narodov v evropski krizi. - Nazadnje je tudi po krivici pozabljena pozornost, ki jo je posvetil odnosu narava -

Nově objevené kredo Masarykovo. (Novo odkrito Masaryko kredo).

3 MASARYK, T. G. Můj poměr k literatuře. Šaldův český román. Praha. 1994.

4 Prav tam, str. 39.

5 Prav tam, str. 38.

6 Prav tam, str. 43.

7 Prav tam, str. 39.

človek. Niz njegovih člankov na to témo, ki ga je leta 1890 natisnil časopis Kvity, tudi po sto letih ne nagovarja samo ekologov.

Celotno tu samo mimogrede omenjeno Masarykovo literarno znanstveno delo vsebuje po mojem pomembne filozofske temelje *realističnega humanizma*, humanizma, ki je po svojih glavnih idejah in načelih tudi danes inspirativen.

* * *

Masaryk seveda ni bil katedrski učenjak, ampak znanstvenik v najboljšem smislu besede. František Fajfr, eden izmed najboljših poznavalcev Masarykove filozofije v obdobju med obema vojnama, je napisal o njej, da je bila ljudem dana kot delo, ki si prizadeva za spremembo človekove nravi, za spremembo stvarnosti tedanjega socialnega življenja v duhu humanističnih idealov.⁸ S to Fajfrovo pripombo se strinjam. Dodajam samo to, kar je sicer že splošno znano, da namreč Masaryk sam ni deloval v smeri spremembe dane socialne stvarnosti samo kot mislec, ampak tudi kot mož pomembnih dejanj v realnem življenju. K tej plati njegove dediščine lahko navedemo mnogo primerov. Tu samo nekaj beležk s tega posebej aktualnega področja.

Bil je eden izmed najboljših poznavalcev narodnostnih problemov svoje dobe. Napor narodov, da bi živeli svobodno, mu je pomenil realnost, ki je dana z naravnim razvojem človeštva, bil je vedno pripravljen podpirati jo v duhu svoje demokratične vizije sveta. Kategorično pa je zavračal idejo izvoljenih narodov. Povzdigovanje enega, čeprav "prosvetljenega" naroda nad drugimi narodi je bil zanj način mišljenja tiranov!⁹ Podobno je vedno zavračal rasizem. Eksplicitno je to storil že na začetku osemdesetih let preteklega stoletja, zlasti (in ne samo) pri kritiki spisa J. A. Gobineau: *Essai sur l'inégalité des races*. Masarykova značilnost je bila ves čas njegovega življenja vsečloveška humana razsežnost presojanja konkretnih narodnostnih problemov. Zato je bilo popolnoma naravno, da se je že precej pred vojno ostro spopadal tako s češkimi ultraradikalnimi nacionalisti kot tudi z glasniki ideje velikonemštva in pangermanizma. V okviru svoje svetovno nazorske usmeritve si je pri tem prizadeval za demokratične reforme avstro-ogrske monarhije, da bi jih ohranil kot velesilo. Zato ga del čeških nacionalnih radikalov ni obtoževal samo za nenarodno "avstrijkarstvo", ampak so ga kar izključevali iz naroda. Masarykov sijajni nastop v boju proti branilcem čeških rokopisnih falsifikatov in proti ritualnemu praznoverju, ki je na svojih krilih nosilo val antisemitizma za tako imenovane hilsneriade, je bil splošno znan.

* * *

Velika preizkušnja plodnosti Masarykovega realističnega humanizma je bila svetovna vojna. Po njenem izbruhu se je Masaryk odločil za boj, za poraz Nemcev in Avstro-Ogrske na strani velesil Antante in za zmago, ki bo prinesla samostojnost češkoslovaški državi. To odločitev, z njenimi realnimi posledicami vred, so nekateri kritiki doma in v tujini Masaryku očitali ter jo označili kot največjo, celo tragično zmoto njegovega življenja. Taki nazori pa za ugotavljanje objektivne resnice niso kompetentni. Ljudje, ki so prihajali s takimi nazori, so se praviloma popolnoma izogibali najbolj temeljnemu zgodovinskemu dejstvu in vprašanju, ki so v zvezi z njimi: kdo in zakaj je vojno začel, kakšne cilje je pri tem imel in kaj je pomenila v svojih posledicah sama sprostitev zatvornic vojn za Evropo in svet ne samo za štiri vojna leta, ampak s

⁸ FAJFR, František, *Osudy Masarykovy filozofie*, V: *Vůdce generací I*, Praha 1930-1931, str. 91.

⁹ MASARYK, T. G., *Juvenilie. Studie a stati 1876-1881*, Praga 1993, str. 65.

čim in kako je vojna obremenila narode sveta tudi v nadaljnjem razvoju dvajsetega stoletja! Tem za narode sveta v tej dobi eksistencialnim vprašanjem pa se Masarykovi kritiki izogibajo. Zakaj? Ni mogoče spregledati, da je bila vojna strašno zlo, da so se z njenim izbruhom v celi Evropi in zunaj nje sprostile velikanske destruktivne sile, ki niso opravljale svojega uničujočega dela samo v vojnih letih, ampak, pretvorjene v podobo različnih totalitarnih in poltotalitarnih gibanj in režimov niso nadaljevale samo zla tudi v pogojih začasnega miru, ampak so po dvajsetih letih pahnile svet v novo, še hujšo vojno katastrofo, kot je bila vojna 1914 - 1918. Ali bi bilo mogoče za misleca in politika tipa T. G. Masaryka, da bi ostal soočen z velikanskim zlom, kakršna je vojna bila, ravnodušen? Ali bi se moral postaviti na stran tistih, ki so vojno začeli?

Res je, da Masaryk ni mogel predvideti prihodnosti v njenih konkretnih razvojnih oblikah in peripetijah. Kot izobražen demokrat in analitičen duh je zasledoval težnje v razvoju sveta že precej pred vojno, zlasti na področjih, ki so bila nevarna za mir. Poznal je položaj, posebno v srednji Evropi, na Balkanu in v Rusiji kot le malokdo. Velja se zamisliti na tem, da se je prav leta 1913 predstavil svetu z delom *Rusija in Evropa* v dveh knjigah, ki ju je izdal v Nemčiji v Leipzigu. Februarja leta 1914 je predaval v Münchnu na Visoki trgovski šoli o položaju na Balkanu. Del predavanj je objavil v avgustovski, že "vojni" številki revije *Naša doba* z naslovom *Avstrija in Balkan*. Posebno pomemben dokaz Masarykovega interesa v zvezi z razvojem svetovnega položaja, njegove sposobnosti, ki ga je kvalificirala za analizo tega položaja, je članek *Válka* (Vojna), ki je bil objavljen v isti številki tega časopisa. Analiza razmerja bojujočih se strani, ki so vojno šele začele (časopis je izšel 20. avgusta 1914), je Masaryku napovedovala, da lahko v končnem izidu vojne upajo na zmago prej sile Antante kot pa Centralne velesile. Računal je tudi že s tem, da bo vojna spremenila zemljevid Evrope, čeprav je domneval, da ta sprememba "nemara" ne bo prevelika. Z večjo gotovostjo je predvideval "prodorne spremembe v celotnem družbenem sistemu".¹⁰

Masaryk v zvezi z vojno nikakor ni bil zaslepljen protinemški ali protiavstrijski šovinizem. Njegova odločitev upreti se glavnim rezultatom vojne, ki je bila obupno in to tedaj še nesluteno zlo, je bila racionalna odločitev kar najbolj etično odgovornega demokrata. Takšno je bilo njegovo vedenje tudi v celotnem poteku vojne. Zgled za mnoge druge je lahko njegov memorandum, ki ga je napisal pred koncem leta 1915 v Londonu za potrebe vodilnih britanskih političnih in vojaških krogov. V njem se je izčrpno ukvarjal s položajem armad posameznih bojujočih se držav. Predlagal je ukrepe, katerih realizacija naj bi pripeljala države Antante h končni zmagi. Vsebine sorazmerno obsežnega memoranduma tukaj ne bom obravnaval. Navedel bom samo del zaključnega odstavka:

"Program Zaveznikov ne more biti čisti načrt streti Nemčijo, saj petinšestdeset milijonskega naroda (z nemško Avstrijo petinsedemdeset milijonskega) ni mogoče streti. To mora biti načrt obrambe (!), načrt za spodbujanje moralnega in političnega napredka Evrope in človeštva. To je načrt, kako prisiliti Nemčijo, da bi postala človeška, ter sprejela in si osvojila humani program najboljših nemških mislecev."¹¹

Očitno je, da je tudi tukaj, sredi velike vojne, v boju na življenje in smrt, govoril politik, ki je mislil kot Evropejec in državljani sveta daleč vnaprej.

¹⁰ Naše doba, let. XXI, št. 11/1914, str. 65.

¹¹ Memorandum je prvič objavil R. W. SETON-WATSON v drugi svetovni vojni v knjigi *Masaryk in England*, Cambridge 1943, str. 153-262. Inštitut T. G. Masaryka pripravlja njegovo objavo v Masarykovem zborniku IX. v češkem prevodu.

Preizkus zrelosti Masarykovega duha sta postali tudi obe ruski revoluciji leta 1917. prvo, februarско, ki je zrušila carizem, je pozdravil in sicer v telegramu zunanjemu ministru začasne vlade Miljukovu. Označil jo je za "imenitno", pomenila mu je obljubo reda in zmage za Rusijo samo in up na skorajšnji konec vojne in po njem tudi up za demokratični razvoj vsega preostalega sveta.¹² Novembrsko, boljševistično revolucijo je takoj nedvoumno odklonil. V odprtem pismu G. V. Plehanovu, ki je bil objavljen še 17. novembra (po ruskem koledarju) v časopisu Jedinstvo, je Masaryk zanikal predvsem upravičenost vstaje. "Kakor hitro je bila Rusija rešena absolutizma, ko je bila proglašena republika, ustanovljen parlament in ustavne svoboščine", je zapisal, "ni bilo več (za revolucijo) nobenih političnih niti нравnih razlogov ...". Protivojno agitacijo boljševikov, ki je razkrajala rusko protinemško fronto, je komentiral: "Boljševiki pridigajo proti vojni, branijo Nemce, vendar ne varčujejo s krvjo svojih bratov", pri čemer "nemška armada napreduje proti Petrogradu in zaseda rusko ozemlje." Humanizem Masarykovega duha je izžareval tudi iz nadaljnjih stavkov v pismu: "neposredni cilj politike je varovati človeška življenja in smotrno razpolagati z narodovimi močmi. Stopnjo barbarstva in resnične kulture merimo po tem, kako znajo osebnosti in narodi varovati človeška življenja in to ne samo v obdobju vojne, ampak tudi v miru ... Vsako revolucionarno gibanje je mogoče presojati po njegovih plodovih."¹³

Evropejec na čelu države

V strokovni literaturi imajo medvojno Češkoslovaško po eni strani praviloma za državo, ki je bila za svojo dobo izjemno demokratična in napredna. Bistvena zasluga za to gre Masaryku. Po drugi strani pa je sama ustanovitev države v nekaterih publicističnih delih kvalificirana kot Masarykova zmota, podobno kot njegov vstop v vojno na strani velesil Antante. Za dokaze temu podobnih sodb se praviloma ne trudijo; kolikor pa se, pa kažejo najbolj pogosto na München 1938 in njegove posledice, na komunistični prevrat februarja 1948, na izjalovljene upe šestinosemdesetega leta in na razpad Češkoslovaške v letih 1992 - 1993. Nekateri izmed kritikov imajo ta prelomna leta češkoslovaške zgodovine celo za dokaz trditve, da je sam obstoj Češkoslovaške bil v zgodovini nenaravni fenomen. To je ahistorično razmišljanje in ne vodi k spoznanju zgodovinske resnice in k razumevanju njenega smisla.

Masaryk je bil kot filozof in kot politik realist. To je bil tudi pri opravljanju funkcije poglavarja češkoslovaške države prav do pomladi leta 1934, ko ga je premagala bolezen. Pri svojem zaupanju v demokracijo in njeno prihodnost je bil izjemno trden, a brez večjih iluzij! Iz realističnega videnja in presoje sveta je izvirala tudi njegova sodba, da bi potrebovala češkoslovaška demokracija petdeset let nemotenega razvoja, da bi postala taka, kot si jo je sam želel. Iz istega realizma je izhajalo tudi njegovo prepričanje in svarilo, kot ga je izrazil v Pogovorih s K. Čapkem v obliki vprašanja: koliko Napoleonov in Napoleončkov se bo še moralo spametovati, da bi Evropa in v njej Češkoslovaška lahko živeli v miru! V pogovoru z dopisnikom Reuterjeve tiskovne agencije marca 1933 je ocenil češkoslovaško demokracijo kot "premlado in nezrelo"¹⁴

¹² BENEŠ, Edvard, Světová válka a naše revoluce. Dokumenty. Praha 1935, str. 615.

¹³ Masarykovy projevy a řeči za války II, Praha 1920, str. 34.

¹⁴ Češkoslovaško dnevno časopisje dne 19. marca 1933, npr. Národní osvobození in Právo lidu.

Kakor koli je že bilo pomembno za življenje države, kar je Masaryk - mislec rekel ali napisal, je bilo pomembnejše, kar je na položaju poglavarja države in pri svoji moralni avtoriteti počel. Ustrezna strokovna literatura je v tem pogledu ostala svojemu profesionalnemu poslanstvu kar precej dolžna. Na podlagi lastnega proučevanja ustreznih virov lahko ugotovim, da se je Masaryk izkazal predvsem kot zanesljiv čuvaj demokracije pred silami, ki so jo ogrožale z leve in desne.

Iz literature je znano njegovo ponavljano svarilo, naslovljeno na boljševizirano socialno demokracijo leve, pred poskusi, da bi v nastajajoči državi prevzeli metode ruskih boljševikov. Ko pa so sile te leve pred koncem leta 1920 kljub temu poskušale realizirati to namero (s proglasitvijo splošne stavke), se je Masaryk s svojim trdnim in odločnim stališčem glede na nastalo situacijo potrudil za hitro reakcijo in poraz nevarnega poskusa. Od tega trenutka je mogoče beležiti bistveni padec vpliva boljševističnega radikalizma na Češkoslovaškem. Kljub temu je Masaryk še naprej posvečal pozornost temu pojavu. Na začetku leta 1924 je objavil v Peroutkovi Pšitomnosti pod psevdonimom O. Skala takoj tri polemične razprave: Masaryk a Marx, Proti dogmatizmu in Knoflíček (Masaryk in Marks, Proti dogmatizmu in Gumbek)¹⁵. KPČ, ki je imela ob svojem nastanku leta 1921 od 340000 do 380000 članov in je bila glede na svojo številčnost med državljani republike najbolj množična sekcija Komunistične internacionale, je po komajda osmih letih, ko je še vedno delovala legalno, a je zaradi frakcijskih bojov razpadala, štela le še 20000 članov. Pri življenju jo je ohranjala samo množična podpora moskovske centrale.

Podobno odločno je ukrepal Masaryk tudi pri različnih, za mlado demokracijo nevarnih pritiskih desničarjev. V prvih mesecih obstoja države so mednje sodili poskusi predsednika vlade Karla Kramářa, ki je hotel vplesti Češkoslovaško v pustolovsko intervencijsko vojno proti nastajajoči komunistični sovjetski državi. Virov, ki govorijo o tem sporu je cela vrsta. Mednje sodi predvsem dopisovanje med Masarykom in Kramářem, kakor tudi dopisovanje med Masarykom in Benešem iz obdobja pariške konference leta 1919. Lapidarno kratko je oblikoval Masaryk svoje stališče do Kramář ove zahteve po intervenciji proti Sovjetom v pismu Benešu z dne 13. junija 1919, ko je med drugim napisal: "Dr. Kramář se izolira tudi med svojimi najbližjimi pripadniki svoje stranke. Ima stare politične vizije ... mrtvega slovanstva, ki izhaja iz nepoznavanja Slovanov; ne razume dobe - misli, da se dá boljševizem iztrebiti s streljanjem ..." ¹⁶ Lastno predstavo o programsko zasnovani politiki glede oblasti sovjeto (češkoslovaške in širše mednarodne politike) je oblikoval Masaryk v dveh znanih dokumentih: v memorandumu, ki ga je poslal 10. aprila 1918 iz Tokia predsedniku Wilsonu¹⁷ in v novem memorandumu z začetka leta 1922 z naslovom: Pomoč Evrope in Amerike Rusiji, naslovljena zavezniškim državam.¹⁸

In Masaryk kot čuvaj mlade češkoslovaške demokracije pred nevarnostmi fašizma? Od druge polovice dvajsetih let je znan njegov razantni nastop proti legionarskemu generalu Radolu Gajdi in njegovim protektorjem na desnici češkega političnega življenja. V knjigi Cesta demokracie III (Pota demokracije III), ki jo je objavil junija tega leta Inštitut T. G. Masaryka, so bila objavljena nekatera javnosti doslej neznana predsednikova stališča, povezana s tem problemom. Kot poglavar države in vrhovni poveljnik armade je Masaryk javno nastopil proti Gajdi leta 1926. V

¹⁵ MASARYK, T. G., Cesta demokracie III, Praha 1925, str. 14-23.

¹⁶ ŠOLLE, Zdeněk, Masaryk a Beneš ve svých dopisech z doby pařížských mírových jednání v roce 1919, II, Praha 1994, str. 303.

¹⁷ MASARYK, T. G., Světova revoluce, Praha 1925, str. 239-242

¹⁸ MASARYK, T. G., Cesta demokracie II, Praha 1934, str. 239-242.

nadaljnjih dveh letih se je vračal v aferi "Gajda" v dnevnem tisku v glosah, označenih s skrivnimi šiframi ali celo brez podpisa.¹⁹

Če je bila ena izmed značilnosti sorazmerne stabilnosti medvojne češkoslovaške demokracije dejstvo, da se v njej za razliko od nekaterih drugih držav Evrope niso uveljavile fašistično usmerjene skupine, je bila tudi to bistvena Masarykova zasluga.

Področje, kjer je bil njegov kritični ustvarjalni duh v praksi izgradnje države najbolj izrazit, pa je bila narodnostna politika. Včasih je slišati trditev, da je bila Češko-slovaška glede na pisano narodnostno sestavo svojega prebivalstva Avstro-Ogrska v malem. Via facti pa moramo upoštevati, da je ob nastajanju države Nemci in Madžari, ki so živeli v njenih mejah, niso imeli za svojo. Madžari v prvi polovici devetnajstega stoletja celo ob množičnem posredovanju svoje armade. V tem položaju je bilo povsem naravno, da je nova država po volji svojih glavnih ustanoviteljev, političnih predstavnikov Čehov in Slovakov, privzela ime Češkoslovaška. V mišljenju in državno politični Masarykovi praksi to dejstvo ni imelo nič skupnega z njegovim domnevno neobčutljivim ali celo nacionalistično zaničljivim odnosom do Nečehov v republiki, kakor poskušajo to trditi nekateri Masarykovi kritiki. Resnica je prav nekaj nasprotnega! Masaryk se je zelo dobro zavedal in to bolj od kateregakoli tedanjega politika, da je Češkoslovaška multinacionalna in multikulturna država in da bo njena prihodnost odvisna od tega, koliko jo bodo v veliki večini sprejele za svojo vse njene narodnosti, koliko jim bo ta država jamčila izpolnjevanje njihovih temeljnih človeških pravic.

Zavedal se je, da bo perspektivno za sam obstoj države najpomembnejše reševanje odnosov med Čehi in Nemci, in to tako zaradi svoje številčnosti (približno 22% vse prebivalcev republike) kot tudi zaradi sosedstva z Nemčijo in Avstrijo. Zato je temu problemu posvečal stalno pozornost. Že 22. decembra leta 1918, dan po vrnitvi iz vojnega eksila domov, se je začel izčrpno ukvarjati s tem problemom. Tudi pri kritičnih pripombah, ki jih je naslovil na Nemce zaradi njihovega tedanjega zavračanja ČSR kot njihove domovine, je izrazil povsem nedvoumno željo, da se z njimi "odkrito" in "čim prej" sporazume za sodelovanje pri izgradnji države. Prepričal je Nemce, pa tudi vse manjšine v republiki, da bodo imeli v njej vse narodnostne in državljanske pravice.²⁰ Nemci se za svoj narodnostni obstoj ne bi smeli bati in morali bi biti skupaj s preostalimi manjšinami polnopravni državljani države ter delovati za njeno izgradnjo in skupno upravo. Naloga nikakor ni bila lahka. Že zato ne, ker je to pomenilo za Nemce na Češkem in Moravskem pomiriti se z izgubo privilegijev, ki so jih v monarhiji kot pripadniki hegemonistično vladajočega naroda vedno imeli.

Politični predstavniki Nemcev na obmejnih področjih češkega ozemlja so se še pred koncem vojne 21. oktobra 1918 sporazumeli z avstrijskimi Nemci na Dunaju za ustanovitev Deutschösterreich, Nemške Avstrije. Pri tem so se sklicevali na pravico do samoodločbe narodov. Del projektirane nove države naj bi postala tudi obmejna področja zgodovinske Češke in Moravske. V ta namen so na teh področjih še pred koncem oktobra proglasili nastanek štirih nemških samoupravnih tvorb, ki naj bi postale del Nemške Avstrije: Deutschböhmen v Severni Češki, Sudetenland na ozemlju Šlezije in severne Moravske, Deutschsüdmähren na jugu Moravske in Böhmerwaldgau na jugozahodu Češke. Sprejeti ta prizadevanja bi pomenilo onemogočiti nastanek Češko-slovaške ter odreči pravico do samoodločbe Čehom in Slovakom in de facto ponuditi na zgodovinsko češkem ozemlju prostor napadalni in v vojni poraženi ideji pangermanizma.

Masaryk je poznal izhod iz nevarnega kriznega položaja. Že zdavnaj pred vojno se

¹⁹ MASARYK, T. G. Cesta demokracie III, Praha 1994, str. 229-231, 235-236, 240-243

²⁰ MASARYK, T. G., Cesta demokracie I, Praha 1933, str. 20.

je popolnoma zavedal pozitivnih vrednot načela samoodločbe in je kot politik tudi že takrat izhajal iz njih. Seveda pa je tudi dobro vedel, da lahko radikalni skrajneži pravico do samoodločbe tudi zlorabijo; v primeru velikih narodov kot uveljavljanje protidemokratskih, hegemonističnih ciljev; v primeru malih narodov ali manjših narodov, ki so živeli v multinacionalnih državah, pa kot uveljavljanje tudi ultraradikalnih separatističnih ciljev. Perspektivno demokratično izhodišče iz krizne situacije, ki jo je povzročala konfrontacija različnih nacionalizmov, je lahko ponudilo zainteresiranim stranem samo politiko, ki je bila načelno antihegemonistična in hkrati tudi antiseparatistična, politiko kompromisov in voljo po dogovarjanju in plodnem mirnem sodelovanju. In tej politiki se je odločil kot demokrat slediti od prvih trenutkov vrnitve z vojne domov in jo trdno uveljavljati.

Od vseh mogočih dokazov te Masarykove usmeritve naj tu navedem le nekaj stavkov iz njegovega novoletnega govora 1. januarja 1922 delegaciji predsedništva Narodne skupščine. "Želim, da bi imela vlada v vseh vprašanjih in še posebej o narodnostnih vprašanjih jasen in določen program ter da bi v skladu z njim tudi pozitivno ukrepala ... Naša država, naša republika, njeno ohranjanje in izpopolnitev zahtevajo politični program, ki mora biti uravnotežen z državljansko vednostjo o lastni in evropski zgodovini, z natančno presojo o vseh odnosih, ki sta jih dala zgodovina in narava. ... naše notranje politike ne morejo in tudi ne smejo narekovati začasni in podrejeni oziri na osebe, stranke in mesta. Vprašanje naše republike je svetovno vprašanje. Evropa in človeštvo sta se zavoljo vojne in mirovne ureditve znašla na stopnji, na kateri je nacionalni šovinizem premagan. Šovinizem je povsod neumnost, ne samo pri malih ampak tudi pri velikih narodih. Šovinizem je zaradi svoje slepote in malenkostne oholosti povsod postal grob svobode in samostojnosti."²¹

Z duhom navedenega govora je bila prepojena tudi Masarykova dnevna politična praksa pri reševanju zapletenih narodnostnih problemov v državi. Za svoj program je hitro dobil podporo tudi pri nekaterih političnih strankah, tako čeških kot nemških. Pomembno je bilo, da ga je izmed čeških politikov načelno podpiral in z njim plodno sodeloval Antonín Švehla, ki je bil do leta 1929 predsednik vlade in vodja agrarne stranke, najmočnejše politične stranke v medvojni Čehoslovaški. Med Nemci sta bila njegova glavna partnerja Franz Křepek in Franz Spina za člane agrarne stranke, Mayer-Harting za krščanske socialiste in Ludwig Czech za socialne demokrate. Ob plodnem sodelovanju se je posrečilo v sedmih letih obstoja Čehoslovaške izrazito spremeniti skrajno neugodno neposredno poveljno stanje odnosov med Čehi in Slovaki na eni in Nemci na drugi strani. V parlamentarnih volitvah novembra 1925 je oddalo približno 70% nemških volivcev svoje glasove trem nemškim političnim strankam (agrarni stranki, socialnim demokratom in krščanskim socialistom), ki so bile pripravljene podpirati demokratično usmerjeno politiko čehoslovaške države (od tod "aktivistične" stranke). Nemški volivci so v volitvah oddali v celoti 24% vseh glasov, ki so bili oddani na ozemlju republike. V tristočlanskem parlamentu so imeli 71 mest; od tega so imeli predstavniki aktivističnih strank 54 mest. Podobno, z nebitvenimi odmiki, so se končale tudi volitve štiri leta pozneje, leta 1929.

V menjajočih se čehoslovaških vladah so imeli Nemci od leta 1926 stalno dva ministra. Ob tem je Masaryk že leta 1925 v razgovoru z nemškim zgodovinarjem Helmholtom, ki ga je objavil nemški in čehoslovaški tisk, izjavil, da bi Nemci lahko imeli v sedemčlanski vladi tri ali štiri ministre, kolikor bodo njihovi poslanci v parlamentu priznali obstoječo državo in bodo s tem postali državotvorna vladna stranka. Ko ga je po tem del češkega nacionalnega tiska za ta govor kritiziral in pozival, naj ga

²¹ MASARYK, T. G., *Cesta demokracie II*, str. 218.

javno demantira, je Masaryk kritiko zavrnil in vztrajal na svojem stališču. V dnevnem tisku je ponovil, da to, kar je priznal Nemcem, ni nič drugega kot to, na kar ima v demokratični državi glede na rezultate volitev pravico vsaka politična stranka, ki je pripravljena izpolnjevati vladni program. Poskuse, odrekati to pravico Nemcem, je označil kot šovinizem, nelojalnost in politični analfabetizem.²²

Kakorkoli je že pomembna sprememba, do katere je prišlo v stališču Nemcev do češkoslovaške države v letih 1918-1925, in kakorkoli je je že bil Masaryk vesel (to je bila zanj "čudovita in lepa stvar!" je napisal v pismu Švehli 13. oktobra 1926),²³ pa je kot realist ni precenjeval. V govoru predstavnikom parlamenta in vlade jo je označil le kot "prvi korak" in "dober pogoj" za šele zaželeno zблиževanje narodov in narodnosti v republiki.²⁴

V Svetovni revoluciji je Masaryk napisal, da v demokraciji, ki je vlada vseh nad vsemi, ne gre za oblast, ampak za upravo in samoupravo, za harmonizacijo vseh državotvornih moči v državi.²⁵ V bistvu si je zamislil tako demokracijo že pred vojno, ko se je zaman prizadeval za politične reforme v okviru habsburške monarhije. To, v čemer tedaj ni uspel, se mu je posrečilo v dvajsetih letih kot poglavarju nove češkoslovaške države. Predvsem zaradi njegovega truda se je začel na Češkoslovaškem oblikovati eden izmed pomembnih modelov političnega vedanja, ki je bil sposoben polagoma demokratično obvladati ne samo najrazličnejše socialne probleme tedanje dobe, ampak tudi žgoče probleme v odnosih med narodi. Mislim, da sodi to dejstvo, ki ga je preverila zgodovina, med najbolj dragocene v celoti Masarykove dediščine.

Usoda poti, na katero je stopila Češkoslovaška takoj po končani svetovni vojni, je bila seveda bistveno odvisna od razvoja odnosov med narodi in državami v evropskem in svetovnem merilu. Masaryk se je tega dobro zavedal. To je dostikrat dokazal v obeh knjigah *Nova Evropa* in *Svetovna revolucija*. Danes je npr. zanimivo brati, kakšen pomen je pripisoval prav francosko nemškemu odnosom. Ocenil jih je kot "bolne".²⁶ S skrbjo se je izrekel za njihovo ozdravljenje, in da se torej morajo Francozi in Nemci partnersko v miru dogovorili. V sporazumevanju med obema stranema je videl velik up za Evropo in seveda tudi za Češkoslovaško. Sam je bil pripravljen k sporazumu "rade volje prispevati po meri svojih moči"²⁷ In ni ostalo samo pri besedah. Češkoslovaška zunanja politika je delovala v duhu Masarykovih namer. Zunanji minister Beneš je bil v tej smeri Masarykov zanesljiv in deloven partner.

Če je bila obetavna češkoslovaška demokracija kot država na predvečer druge svetovne vojne razbita, je gotovo na mestu vprašanje o vzrokih njenega poloma. Ti so bili notranji in zunanji. Tudi Češkoslovaška je imela vedno svoje nacionalno šovinistične, hegemonistične in separatistične ali sicer destruktivno usmerjene sile. Te pa v času Masarykovega življenja niso imele možnosti, da bi se uveljavile; dokler je namreč trajal up, da se bodo v razvoju Evrope, predvsem pri njenih velesilah, po svetovni vojni uveljavile sile demokracije. To pa se ni zgodilo. Najprej je klonila pred napadalnim fašizmom v Nemčiji, v državi, ki je izgubila vojno, demokracija Weimarske republike. Seveda pa tudi vojni zmagovalki, demokratična Francija in Velika Britanija nista prenesli svoje zmage. Nista se znali, dokler je še bil čas, učinkovito postaviti po robu nevarnosti, ki jo je za Evropo pomenila Nemčija, ko je jo obvladal Hitler. Predsednika vlad obeh demokracij sta se celo povezala s Hitlerjem in Mussolinijem, da bi kot

²² MASARYK, T. G., *Cesta demokracie III*, str. 118.

²³ Prav tam, str. 168.

²⁴ Prav tam, str. 166.

²⁵ MASARYK, T. G., *Světová revoluce*, str. 533.

²⁶ Prav tam, str. 514.

²⁷ Prav tam.

predstavniki štirih evropskih velesil prisilili mlado, še krhko a obetavno demokracijo sredi Evrope, da se je podredila volji fašističnega napadalca.

Masaryku je bilo češko vprašanje vedno svetovno vprašanje. V predgovoru k svoji knjigi, v kateri se je leta 1895 ukvarjal z vprašanji češkega političnega programa za sedanost in prihodnost, je napisal, da je češko vprašanje vprašanje usode človečanstva. Zvest svoji filozofsko zasnovani usmeritvi demokrata humanista je postal po koncu vojne glavni porok izgradnje moderne, odprte, svetovno usmerjene demokracije. Da je tako delal in tudi mogel uspešno delati le na ozemlju po obsegu in številu prebivalstva male Češkoslovaške, da je namreč bilo tudi merilo pozitivnega vpliva njegovega pojmovanja demokracije na preostali svet omejeno, so usodno omogočile močnejše sile zgodovine. Te so navsezadnje tudi vnaprej določile usodo, ki je čakala gradnjo demokracije po dvajsetih letih. Tisti, ki trdijo, da je prvotni vzrok češkoslovaške tragedije po usodnem Münchnu leta 1938 mogoče najti pri Masaryku, se motijo.

Masaryk seveda ni bil odrešenik. Ni odreševal grehov svojih sodobnikov, kaj šele generacij, ki je prihajala za njim. Ni delal in tudi ni hotel delati čudežnih receptov za bolezni sveta svoje dobe. To mu je bilo bistveno tuje. To, za kar si je predvsem in trajno prizadeval, je bilo človekovo življenje v pogojih miru, v svobodi in v ustvarjalnem delu. Pri tem mu je šlo za izobraženega človeka, ki je pri svojem ravnanju glede na zunanji svet odgovoren, in ki ljubi svoje bližnje kot samega sebe. Proti mesianizmu in nad-človeku vseh vrst, nacionalno, rasno, razredno ali drugače motiviranemu, se je vedno obračal z vso silo svojega znanstveno utemeljenega in od mladih let globoko etično zasnovanega duha. Vedel je, da so omenjeni in temu podobni miselni tokovi, usmerjeni proti človekovi svobodi. Bil je z vsem svojim duhom demokrat. Če je moralo človeštvo v dvajsetem stoletju preživeti pekel dveh svetovnih vojn in v mnogih državah sveta živeti v pogojih različnih diktatur, ki so jim vladali ljudje majhnega duha, obsedeni z mesianističnim totalitarizmom, pa to vse bistvo Masarykovega kritičnega zaznavanja sveta in njegovega dejavnega humanizma nikakor ne znižuje, prej nasprotno.

Bistvo Masarykove dediščine, dediščine filozofa, politika in državnika, je sposobno nagovoriti pozitivno inspirativno tudi pomembne krize sveta naših dni.

Prevedel F. J.